

A színház mint menedékhely

Szabó Ernő: *Éjjeli menedékhely*, 1948.

MOLDOVÁN ORSOLYA

Az előadás színháztörténeti kontextusa

A második világháború lezárása utáni hónapokban, a hatalmi újraformálódások idején a marosvásárhelyi Salamon Ernő Munkás Athenaeum¹ 1945. július 21-i ülésének jegyzőkönyve szerint Tompa Miklós, Kemény János és Pittner Olivér beszámolnak egy állandó színház létrehozása érdekében folytatott munkájukról.² „[A]z értekezlet úgy a határozati javaslatokat, mint az eddigi megtett lépéseket elfogadja, helyesli és helybenhagyja”,³ két nap múlva pedig Molter Károly elnök hivatalos levélben tudatja Kemény Jánossal a vezetőségi döntést.⁴ Az 1945. augusztus vé-

gi, a Magyar Népi Szövetség szakbizottságai és az egyes minisztériumok között lefolyt tárgyalások során a Groza-kormány jóváhagyja és anyagilag támogatja a Székely Nemzeti Színház működését,⁵ az erről szóló törvényi határozat a Hivatalos Közlöny 1946. február 4-én kiadott 29. számában jelenik meg.⁶ A világháborút lezáró béketárgyalásokat még nem ratifikálták ugyan, a határok nem véglegesek, I. Mihály még uralkodó, de a Groza-kormány támogatásával létrejött magyar nyelvű intézmények, állampolgári jogosítványok, illetve közigazgatásbéli funkciók látszólag teljes körű kisebbségi jogokat feltételeznek. A Magyar Népi Szövetség 1945 novemberi marosvásárhelyi gyűlésén megfogalmazott határozatát⁷ Tătărescu külügy-

¹ 1944 őszén marosvásárhelyi értelmiségiek a kulturális újraszerveződés jegyében megalapítják a Salamon Ernő Munkás Athenaeumot. A társaság 1945. február 15-i Szakszervezeti Házban tartott gyűlése egyben a „műkedvelő gárda” első összejövedele, ahol megfogalmazzák: „Reméljük, hogy az állandó műkedvelő gárda munkájával megteremtődik a Marosvásárhelyen annyira hiányzó színházi élet.” PITTNER Olivér, „Állandó műkedvelő gárda alakul Marosvásárhelyen”, *Szabad Szó*, 1945. febr. 17., 4.

² MAROSI Ildikó, „A rejtőzködő lélek”, in *Régi és Új Thália: A Hét évkönyve*, szerk. KACSIR Mária, 186–202 (Bukarest: A Hét, 1981), 192.

³ Uo., 195.

⁴ Uo., 196. Molter Károly elnök levelében a következőket közli Kemény Jánossal: „[a] Salamon Ernő Athenaeum önt és Tompa Miklóst a Székelyföldi Színház igazgatósági tagjának tekinti. Szervezési munkájukról rendszeres jelentést tesznek az Athenaeum megbízottjának, Pittner Olivérnek.”

⁵ „A Marosvásárhelyen létesülő »Székely Nemzeti Színház« pénzügyileg támogatott magánszínház jelleggel fog működni. Megszervezésére egyszeri segély címén 20 millió lejt kap. Későbbi támogatása a szükséghez képest állapítandó meg.” [Közlemény], *Népi Egység*, 1945. szept. 6., 1.

⁶ *Monitorul Oficial*, 29. sz., 1946. febr. 4.

⁷ „Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség tényleges megvalósításának, a határok feloldásának kérdése. Nem helyeselhetünk semmiféle »áttelepítést«, amely anyaföldünkötől szakítana el. Nem helyeselhetünk semmiféle olyan törekvést, akár magyar, akár román részről, amely a bécsi döntéshez hasonló módszerrel, a nemzetközi reakció szolgálatában, Erdélyből újra háborús tűzfészket teremtene [...]. A Romániai Magyar Népi Szövetség központi

miniszter meghatározó érveként használja az 1946. szeptember 2-i, párizsi békekonferencia keretében tartott beszédében,⁸ jelezvén, hogy az erdélyi magyarok a romániai demokráciában bízva nem kívánnak a bécsi döntéshez hasonlatos határrendezést.

Ebben a zavaros új világban alakul meg a Székely Színház. Több ízben meghirdetett megnyitása végül 1946 márciusában válik valóra, de személyzete,⁹ felszereltsége és anyagi

---

intézőbizottsága 1945 november 15–18. között Marosvásárhelyen tartott országos értekezletén hitet tesz a román népi demokráciával kötött szövetsége és a széleskörű demokratikus alapon álló Groza kormány iránti bizalma mellett. A romániai magyar demokrácia folytatja a harcot a nemzeti jogegyenlőség megvalósítása, a közös béke és szabadság biztosítása, a gazdasági építés elősegítése és a békeszerető államokkal való szövetségi jóviszony megerősítése érdekében. Magyarságunk minden társadalmi rétegét, minden becsületes tagját össze kell, hogy fogjuk munkaerőnk fokozására, szervezetünk tökéletesítésére, nevelő munkánk elmélyítésére és a javíthatatlan. népáruló elemek megsemmisítésére.” Marosvásárhely, 1945. november 17. A Romániai Magyar Népi Szövetség Központi Intézőbizottsága. „A MNSZ központi intézőbizottságának kiáltványa az országos magyarsághoz”, *Szabad Szó*, 1945. nov. 21., 1.

⁸ ROMSICS Ignác, *Erdély elvesztése 1918–1947* (Budapest: Helikon Kiadó, 2018), 406.

⁹ „Ugyancsak kiutazott vagy a napokban utazik Budapestre Tompa Miklós rendező, aki a Brassóban is játszó marosvásárhelyi »Székely Színház« igazgatója lesz s akinek szintén engedélye van 17 kitűnő színész lehozatalára. Janovics és Tompa között olyan megállapodás áll fenn, hogy bizonyos szerepekre kicserélik a főszereplőket a két színház között. Ezeknek a színészeknek a purifikációja természetesen már odahaza megtörtént, úgy, hogy csak politikailag kifogástalan emberek fognak lekerülni. Visszakerülnek a Budapest-

biztonsága¹⁰ nem elegendő ahhoz a színházi munkához, amiért létrehozzák. A kor hangulatát, társadalmi, emberi állapotait érzéketlenül mutatja az a két, Kovács György hagyatékából származó levél, melyben Kemény János és Gobbi Hilda fordul hozzá 1946 elején.¹¹ Kemény távirata optimista, egy államilag támogatott új színház biztonságába hívja haza (Kovács ekkor még nemet mond),¹² míg Gobbi a Magyar Művészeti Tanács Színházi Szakbizottságának, valamint az Ötös Bizottságnak a tagjaként elkeseredetten kéri köz-

---

re menekített díszletek.” s.b., „Beszélgetés Szentimrei Jenővel”, *Népi Egység*, 1945. szept. 28., 3.

¹⁰ „A marosvásárhelyi állami székely színház a súlyos gazdasági körülményekre való tekintettel a színház megszervezése céljára megállapított és jóváhagyott húszmillió lejből másodszer csak két és fél milliót kap e hónap folyamán.” [Közlemény], *Erdély*, 1946. dec. 19., 2; „Amint ismeretes, az új színházi törvény a kolozsvári magyar színházat az állami színházak csoportjába vette fel ugyan, de nem rendezte véglegesen a marosvásárhelyi Székely- színház kérdését, amelyet továbbra is az államilag segélyezett színházak csoportjában hagyott meg. Így a Székely-színház nem fog az állami költségvetésben a maga szerves egészében szerepelni, hanem csak esetről-esetre megállapított segélyt kap.” [Művelődés rovat], *Romániai Magyar Szó*, 1947. szept. 6., 2.

¹¹ GÁSPÁRIK Attila, *Kovács György 100* (Marosvásárhely: Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem Kiadója, 2010), 128–182.

¹² „Nem tudok hazamenni színházat játszani Jánosom. [...] Nem mintha elfáradtam volna, egyszerűen azért, mert nem hiszek és én már tudom, hogy csak idő kérdése és új Tiborcok és Bánkok újból kiraknának az utcára, ha másért nem, hát mert barna a hajam. Aztán meg vannak mondatok, amiket már csak olyan rosszul és hamisan tudnék elmondani arrafelé, hogy arra nem kapnál állami szubvenciót.” MAROSI, „A rejtőzködő lélek”, 198.

benjárását a svájci vöröskeresztnél,¹³ hogy vitamint, ruhát, díszletvásznat kaphassanak.

A megalapítás és az *Éjjeli menedékhely* 1948-as bemutatója között eltelt két év viszont jelentős változásokat hoz: a történelmi román pártokat felszámolják, I. Mihály lemond a trónról és elhagyja az országot, magánvagyonokat sajátít ki az állam, az erdélyi katolikus egyházmegye püspöke, Márton Áron a vallási restriktciók és iskolabezárások ellen emel hangot, a szovjet hadifoglyok és munkaszolgálatosok jelentős hányada még nincs otthon, az 1946–47-es szárazság élelmiszerhiányt okoz és a pénzváltás utáni stabilizáció is várat magára, a Magyar Népi Szövetség vezetőségét (Kurkó Gyárfást, Jordáky Lajost, Méliusz Józsefet és Balogh Edgárt) pedig egy évvel később letartóztatják és több évi börtönre ítélik. Ebben a szociális és politikai konstellációban, egy háború eleven emlékével Gorkij *Éjjeli menedékhely*-nek nézőre és alkotóra gyakorolt hatását ma csak értelmezni tudjuk, tény viszont, hogy ez az évad legkiemelkedőbb produkciója, az első azon előadások sorában, amelyek meghatározzák a Székely Színház arculatát.

Dramatikus szöveg, dramaturgia

Az *Éjjeli menedékhely* már a megjelenése évében, 1902. december 18-án színpadra kerül Sztanyiszlavszkij rendezésében a Moszkvai Művész Színházban. A rendező maga játssza Szatyin szerepét. 1903. január 23-án a berlini Kleines Theater is bemutatja a darabot: Max Reinhardt rendezi és ő Luka megformálója is. Az előadás még ezen év május 16-án vendégszerepel Budapesten a Magyar Színházban. Krecsányi Ignác társulatának jóvoltából július 4-én sor kerül a magyar nyelvű ősbemutatóra is a Budai Nyári Színházban (Horváth Kert). Krecsányi együttese tulajdonképpen a nyári szezont Budapesten töltő

¹³ Kovács György 1944-ben a Kasztner vonattal előbb Bergen-Belsenbe, majd Svájcba került.

temesvári társulat, így előadásuk az első erdélyi *Éjjeli menedékhely* is, amelyet ugyanazon év december 12-én mutatnak be Temesváron. Lukát Bartos Gyula, Szatyint Palágyi Lajos, Nasztyát Medgyasszay Vilma játssza. A fordítás Kálnoki Izidor munkája, de ebben az évben Havas József és Hazai Hugó is lefordítja a darabot. Janovics Jenő rendezésében 1907-ben mutatják be Kolozsváron,¹⁴ ezt pedig egy 1922-es, egy 1931-es és egy 1944. november 23-i bemutató követi. Ez utóbbit Kőmíves Nagy Lajos rendezi. Szabó Ernő Havas József fordítását használja a marosvásárhelyi színház archívumában található szövegkönyv szerint. Az *Éjjeli menedékhely* első marosvásárhelyi műsorra tűzéséről Tompa Miklós 1947 októberében tesz említést.¹⁵ A Gorkij-mű bemutatása mindenképpen ideológiai vállalásnak értelmezhető,¹⁶ de ugyanakkor egyfajta erőpróbának is, amely magában hordozza azt az alkotói vágyat és kérdésfeltevést, amit egy művészközösség fogalmaz meg formálódása legelején. Az, hogy

¹⁴ „1907-ben, Janovics rendezésében játszották először Kolozsváron [...] a kolozsvári magyar színház új Gorkij-bemutatójának műsorfüzetében utalnak a korán világirodalmi hírre jutott darab 1922-es, 1931-es, 1936-os, 1944-es és 1950-es előadásaira.” KÁNTOR Lajos, „Gorkij és a színészek Harag laboratóriumában”, *Új Élet*, 9. sz. (1971): 17–23, 17.

¹⁵ SZENTIMREY Jenő, „Évad eleji beszélgetés Tompa Miklós igazgatóval”, *Szabad Szó*, 1947. okt. 6., 7.

¹⁶ „Így válik az emberi elesettségről szóló tragikus színpadi mű művészi eszközévé a tisztult propagandának, amely az újrakezdést és az új világ építésének ügyét szolgálja.” [n. n.], *Marosvásárhelyi Székely Színház vendéggjátéka, 1948 Bukarest* (Brassó: Corvina Nyomda). Forrás: a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház Archívuma. A kétnyelvű kiadvány egy turnéfüzet, amelyben részletesen ismertetik az 1948-as bukaresti vendéggjáték előadásait, de a szerkesztő/szerző neve nincs feltüntetve.

a realizmus mint kifejezési forma hogyan jelenik meg és válik védjegyévé a Székely Színház játéktílusának, a műsorpolitikán túl a drámai szöveg felől is megvizsgálható. Lukács György szerint csak a realizmus képes a típus- és társadalomrajzban a továbbvivő, fejlődő tendenciára rámutatni, míg a naturalizmus egyfajta passzív felmutatás eszköze. Ez a megállapítás 1946-ban, a *Nagy orosz realisták* című kötetben Gorkij kapcsán fogalmazódik meg, de a tanulmány részlete megjelenik az *Utunk* folyóirat első, induló számában is.¹⁷ Ez azt bizonyítja, hogy megkezdődik a realizmusnak mint művészeti ideológiának és kifejezési módnak a bevezetése, amelynek eredményeként a színházak műsorpolitikája fokozatosan eltolódik a realizmus jegyeit hordozó drámai szövegek bemutatása irányába. A Székely Színház 21 bemutatót tart az 1947–1948-as évadban, amelyek többsége prózai mű. Nyitóelőadásuk Katona József *Bánk bánja*, ezt követi Molière *A fősvénye*, de műsorra kerül Móricz Zsigmond, Zilahy Lajos, Gárdonyi Géza és Tomcsa Sándor egy-egy műve, valamint az 1947-ben magyar fordításban színpadra alkalmazott Steinbeck-kisregény, az *Egerek és emberek* is. Bemutatják továbbá Konstantin

¹⁷ „Gorkij azért nagy író, és pedig a realizmus klasszikusainak értelmében nagy író, mert az orosz forradalmi válság problémáját minden oldaláról látja és ábrázolja. Ábrázolja nemcsak a proletariátus és a parasztság forradalmi mozgalmának növekedését, hanem a polgárságot is, a kispolgárságot, az értelmiséget s mindenütt megmutatja, miért nem élhetnek ezek, már sokkal a forradalom előtt, a régi módon s miért fejlődnek azok a megoldhatatlan konfliktusok, melyeknek a »felsők« életébe be kell következniök, a forradalom győzelmének feltételeivé. [...] A gorkiji össz-mű fő problémája, hogy az emberek nem élhetnek tovább úgy, ahogy eddig éltek.” LUKÁCS György, *Nagy orosz realisták* (Budapest: Szikra Kiadó, 1946). A Gorkij-tanulmány részlete: *Utunk*, 1946. jún. 22., 6.

Szimonov *Az orosz kérdés* című propaganda-darabját, amely 1948 szeptemberében a Budapesti Nemzeti Színház vendégelőadása-ként is látható Marosvásárhelyen.

A helyi sajtó az *Éjjeli menedékhely* bemutatóját megelőzően részletesen foglalkozik az előadás népszerűsítésével és a dráma szerkezetéről is említést tesz.¹⁸ A színház archívumában megtalálható egy, a közönséget tájékoztató mozgósító beszéd is („Kedves Közönség!” megszólítással kezdődik), melynek hangneméből arra lehet következtetni, hogy különböző közönségszervező rendezvényeken kerülhetett felolvasásra. A gépelt példány szerint a propaganda kiegészült a drámai helyzet ismertetésével is,¹⁹ felépítve annak valóságát.²⁰

¹⁸ „Az *Éjjeli menedékhely* formailag nem dráma, de minden legegyszerűbb szavából és beállításából a gondolat olyan mélysége és az igazi emberiségnek olyan ereje árad, ami csak az emberiség néhány ritka, alkotójának kiváltsága. [...] Egy éjjeli szálláson életek kerülnek egymás mellé. Nem egy drámai szál, egyetlen cselekmény fut végig a négy képen. Nincs egyetlen hőse. Így tragédiája sem egyetlen személy bukásából származik.” MAROSI Péter, „A Székely Színház keddi Gorkij bemutatója elé”, *Szabad Szó*, 1948. jan. 14., 4.

¹⁹ „Gorkij műve ugyanis a szokványostól eltérően olyan színpadi alkotás amelynek külső cselekménye nincsen, sőt azt lehet mondani róla, hogy a régi szabályok szerint, nem is dráma. [...] kifogásolhatjuk, hogy hiányzik belőle a külső egység, nincsen benne folyamatosság, a belső mondanivalón keresztül válik hatalmas irodalmi s egyúttal közönség-sikerré.” A Marosvásárhelyi Nemzeti Színház Archívumában lévő gépelt iratban több helyen kézi javítások vannak, a végén megjegyzésként Méliusz József neve és akkori funkciója (Művészeti Vezérfelügyelő) olvasható.

²⁰ „A második világháború utáni újjáépítés gyakorlata és az államosítás ideológiája a realizmus esztétikájának nyelvét használja. A valóság észlelése helyett a valóság építése

A rendezés

Az *Éjjeli menedékhely* rendezői koncepciójának fókuszában az emberi viszonyok egymásra hatásának feltérképezése, egy ok-okozati kapcsolat gondolati felfejtése áll. A reményvesztettség, a pusztulás és halál drámáját Szabó Ernő a túlélés, az újrakezds programadó előadásaként definiálja.²¹ Tompa Miklós és Kemény János „biztos kézzel és még biztosabb szemmel kiválasztották a különböző társulatokból azokat a színészeket, akikre alapozták a nagy Székely Színházat.”²² Tapasztalattal és repertoárral rendelkezőkhöz társítják a pályakezdőket, így nagyon kevés idő alatt, ahogy ma fogalmaznánk, lejárópróbákkal tudnak bemutatókat tartani. Ez a nagyszámú bemutató egyrészt bevonzza a közönséget és kialakítja az állan-

---

válk ideológiai és játéknyelvi folyamattá, a színház pedig politikai gyakorlótereppe.” JÁKFAI Magdolna, „A Philter módszer mint színháztörténet-írás”, *Hungarológiai Közlemények* 20, 2. sz. (2019): 1–16, 5, <https://doi.org/10.19090/hk.2019.2.1-16>.

²¹ „Gorkij a szokványtól eltérően, külső cselekmény nélküli darabot írt, az »Éjjeli menedékhely« éppen belső mondanivalója folytán lett hatalmas irodalmi és egyúttal közönségsiker is. A darab címe oroszul így szól: »A fenéken.« A dráma a volt emberek, a mezítlábások, a társadalmon kívüliek, csavargók, iszákosok, tolvajok, szóval az elesettek világában játszódik le. Azok elevenednek meg, egészen a naturalizmusba hajló képekben, akiket a társadalom érvényei a legmélyebbre, a fenékre dobtak. Gorkij érezteti velünk hogy ezek a halak is halak, ezek az emberek is emberek, akik a jószág vágyával nyúlnak fel világosabb magasságokba.” MAROSI Péter, „Szabó Ernő nyilatkozik Gorkij *Éjjeli menedékhelyéről*”, *Szabad Szó*, 1948. jan. 10., 5.

²² NÁYAI István, „Életrajz-puzzle”, in *Harag György színháza*, szerk. NÁYAI István, 15–26 (Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó, 1992), 20.

dó színház jelenlétének tudatát, másrészt viszont a színészeket társulattá kovácsolja, különböző felkészültségű, világnézetű, gondolkodású embereknek sikerül nagyon rövid idő alatt alkotó közösséggé formálódnia.

A közös színpadi nyelv és egységes játékmód kialakulásához viszont nyilvánvalóan nem elégségesek a fent említett tények. Olyan színészvezetésre, rendezői koncepcióra van szükség, amely fejleszteni és irányítani tudja ezt a frissen alakult társulatot. Szabó Ernőnek 1946 és 1948 között, az *Éjjeli menedékhely* bemutatójáig 35 rendezése van a Székely Színháznál, amiből egyértelműen következik, hogy rendkívül jól ismeri a társulat képességeit. Ő az a vezéregyéniség, aki rendezői munkája által meghatározza a Székely Színház kezdeti arculatát. Tompa Miklóssal, Delly Ferencsel és Kovács Györggyel²³ a kor elvárása szerint, szovjet mintára kialakítanak és működtetni tudnak egy rendezői négyest, egy olyan színházi modellt (kollektív alkotás), ahol a vita és művészi konszenzus lenyomataként megszületik az a fajta csoportos munka „mely tíz év alatt korszakot teremtett a hazai színjátszás történetében.”²⁴ Színészvezetői, intelligens²⁵ szöveg-

---

²³ „Rendezői munkásságának értéke felbecsülhetetlen. A Vásárhelyen töltött évtizedek alatt a legtöbb darabot hallatlan színpadi rutinnal, olyan mesterségbeli tudással rendezte, amilyennel ma hazai magyar színházaink egyetlen rendezője sem büszkélkedhet. A Tompa Miklóssal, Kovács Györggyel, Delly Ferencsel együtt rendezett bemutatók országos hírnévnek örvendtek. Ezt a rendező kollektíva állami díjjal, Szabó Ernő és a többiek érdemes művészi címmel való kitüntetése is bizonyította.” GERGELY Géza, „Három színészportré”, *Igaz Szó*, 12. sz. (1971): 982–988, 983.

²⁴ GERGELY Géza, „Marosvásárhelyi alapítók”, in *Színjátszó személyek: A Hét Évkönyve*, szerk. KACSIR Mária, 63–71 (Bukarest: A Hét, 1981), 66.

és helyzetelemző képességei a kor rugalmas rendezőjévé formálják Szabót. Lohinszky Loránd egy 1979-ben készült portréfilmben a kezdetek legnagyobb hatású rendezőjeként nevezi meg, szerinte a Székely Színház sokat emlegetett nagyrealista korszaka 1955-ben az ő távozásával ér véget,²⁶ „minden nagy színház nagy periódusa is csupán hét-nyolc év, a Székely Színházé is ennyi volt. A kritikus idő bekövetkeztével mélypont jön.”²⁷

Színészi játék

Marosvásárhelyen a két világháború között a Transsylvania teremben lépnek fel a meghívott együttesek, például a Kolozsvári Színház, Tony Bulandra vagy Constantin Tănase társulatai. A Kultúrpalota egyébként jó akusztikájú koncerttermét nem tekintik megfelelő helyszínnek a színpad szélességéhez képest csekély mélysége, a világítás nehézsége és a zsinórpádlás hiánya miatt, de a Székely Színház mint állami intézmény mégis itt kap játszóhelyet 1946-ban. A helyszín mostoha körülményeihez való alkalmazkodás (meghosszabbítják a színpadot a nézőtér felé, reflektortornyot építenek) természetesebb beszédmód és gesztusrendszer használatát teszi lehetővé, ugyanakkor a befogadói oldalról érkező impulzusok közelsége is meghatározó aspektusa lesz egy új játéktípus kialaku-

lásának. Kovács György egy 1971-ből származó felvételen arról beszél, hogy a közönség partneri jelenléte milyen nagy mértékben határozza meg az itt játszott előadások hangulatát.²⁸

Az új politikai rendszer fontosnak tartja a frissen alakult kulturális, irodalmi folyóiratok és a színházak közötti párbeszédet (pártbeszédet), hiszen így valósulhat meg ezen új intézmények társadalmi beágyazódása. Kétségtelen viszont, hogy ez a dialógus az ideológián túlmutatva is jelentős, irodalmi értékkel bíró színház- és műkritika kialakulásához vezet. Több mint hetven év távlatából is meglepően magasnak tűnik azoknak a kritikáknak a száma, amelyek az előadás és a színészi játék minősége kapcsán jelennek meg.

Az *Éjjeli menedékhely* dramaturgiája több azonos volumenű szerep megformálására ad lehetőséget, az ezeket játszó színészek pedig segítik, kiegészítik egymást. A Szatyin–Színész–Báró hármas, azaz Kovács György, Anatol Constantin és Delly Ferenc kiemelkedő alakításai kapcsán a korabeli kritika és színházi legendák sora rögzíti, hogy a nagyon fiatal, Bukarestből szerződött, nem mellesleg a magyar nyelvet még nem teljesen birtokló Constantin, a budapesti film- és operettsztár Delly és az erdélyi drámai színész Kovács hogyan alakít ki partneri viszonyt, s hogyan formálják egymáshoz különböző játéktípusukat.²⁹ Szabó Ernő, Várad Rudolph

²⁵ „A Székely Színháznak azonban nemcsak volt bátorsága Gorkijt játszani, hanem az intelligenciáról tanúbizonyságot tevő Szabó Ernő rendezésében sikerült színvonalas előadást létrehozni.” Leon BOTNARIU, „Popas teatral la Tîrgu Mures”, *Contemporanul*, 1948. márc. 19., 7. Saját fordítás: M. O.

²⁶ „In memoriam Lohinszky Loránd”, hozzáférés: 2023.03.23, <https://www.youtube.com/watch?v=lGgVGAkHsEU&t=798s>.

²⁷ NAGY Béla, „Színház és dramaturgia”, in *Rendezte: Harag György*, szerk. NÁYAI István, 15–33 (Budapest: Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet, 2000), 20.

²⁸ „In memoriam Tompa Miklós”, hozzáférés: 2023.03.23, https://youtu.be/fOo2O_jKrZY?t=24.

²⁹ „A viszonylag kis terjedelmű szerep elég alkalmat nyújt Kovács Györgynek ahhoz, hogy érvényesítse fölényes intellektualitását, a cinikus és romlott Szatin beszéde mögött felsejlik egy elesett lélek sikolya.” (S. P., „*Éjjeli Menedékhely*: a Székely Színház fővárosi bemutatója”, *Romániai Magyar Szó*, 1948. máj. 13., 2; „Delly Ferenc egyenletességében megdöbbentő menedékhelyi bárója, Anatol Constantin költői színésze, három színházi világ érdekes keveredését jelenti a vásárhelyi

és Borovszky Oszkár mellett³⁰ pedig ott van Kiss László,³¹ aki jóformán civilként lép a színpadra.

Vasziliszta az első gorkiji nőalak az operett-primadonnaként Marosvásárhelyre szerződő Kőszegi Margit életművében, amely később a *Vassza Zseleznová*val teljeseedik ki.³² Mellette a fiatal Izsó Johanna Násztját,³³ a Ko-

---

színpadon. Az első az erdélyi színészet lelkesedését hozza, a második a budapesti színházi nevelés legjobb hatásait őrzi, míg a harmadik a bukaresti színházak franciásabb levegőjére emlékeztet.” MAROSI Péter, „A Mosoly országától az Éjjeli menedékhelyig”, *Szabad Szó*, 1948. febr. 4., 7.

³⁰ „Szabó Ernő demitizálta hőjét, embernek (nem Prófétának és Megváltónak) ábrázolta, és ez jelentős lépés volt abban az időben a darab mondanivalójának újszerű megszólaltatása terén. [...] Váradi Rudolf aki apró gesztusaival már az első pillanatokban felkeltette a néző érdeklődését erre a ravasz, sunyi, számító, a menedékhely lakóinak nyomorán élősködő, kegyetlen ember iránt. Az egész alakot valami belső nyugtalanság hatotta át. Mintha saját lelkiismerete elől menekülne. [...] Borovszky Oszkár az élet mélyére taszított ember lázadását, konok kitörési vágyát jeleníti meg Klescs alakjában.” GERGELY Géza, „Három színészportré”, *Igaz Szó*, 12. sz. (1971): 982–988, 982, 983, 985.

³¹ „[Z]abolátlan szenvedéllyel megformált Vaszka Pepelje nyers erőt sugároz” GERGELY, „Marosvásárhelyi alapítók”, 67.

³² „Rendezőinek köszönhet mindent – vallja Kőszegi Margit elérzékenyült emlékezéssel. Annak a kiváló kollektívának, [...] amely felismerte az életpályája, derekára érkezett Kőszegi Margit tehetségének eddig rejtett oldalait, és kibontakoztatta legértékesebb lehetőségeit.” JÁNOSHÁZY György, „Kőszegi Margit köszöntése”, *Utunk*, 1982. jún. 4., 7.

³³ „Hogy az *Éjjeli menedékhelyről* mit írtak? Marosi Péter például a következőket: »Izsó Johanna idej legjobb teljesítményét nyújtotta. Násztjátja szájalomra méltó és vad volt,

lozsvárról vendégként meghívott Bara Margit pedig Natasát játssza (tőle később Szabó Duci veszi át a szerepet). A színésznők esetében ugyanaz a rendezői elképzelés figyelhető meg, mint a férfiszereplők dinamikájában: a kor- és felkészültségbeli különbségek egymásra gyakorolt hatása, a megszokott szerepkörökből való kimozdítás, az instrukciók pontossága és a színpadi helyzet aprólékos értelmezése minőségbeli ugrást eredményez. Az 1948. májusi bukaresti turné során háromszor is játszott előadás a román színházi kritika elismerését is megszerzi. A színészi játékon túl érdemes megemlíteni azt az előadói törekvést is, amely a tanulási folyamatra, a képzésre, a színészi munkamódszer tudatos kialakításra fekteti a hangsúlyt a mindaddig ösztönös szerepalkotási módzatok kiegészítéseként.³⁴ „Marosvásárhelyen tényleg létrejött egy friss, erős, fantasztikusan érdekes színház.”³⁵

Színházi látvány és hangzás

Az előadás díszletéről, a színpadkép jellegéről és a jelmezekről a marosvásárhelyi színház archívumában található fényképek tanúskodnak. „Háry Lajos díszlete a kicsi színpadon óriási feladatot oldott meg. Megküzdött a tér adottságaival. Külön érdeme, hogy nem ment naturalista túlzásokba, hanem józan realizmussal szolgálta a játékot a díszleti nyomor ábrázolása helyett” –írja a korabeli kritika,³⁶ a fotók viszont mást mutatnak. Háry ezek alapján szó szerint betartja az írói utasításokat (barlanghoz hasonló pinceszál-

---

az álmodozó utcalányt végig hihetővé és szomorúan igazzá tette.«” SZÓCS István, „Beszélgetés Izsó Johannával”, *Utunk*, 1971. dec. 1., 11.

³⁴ MAROSI Péter, „Mostmár tanulhatnak az államosított színház tagjai”, *Szabad Szó*, 1948. jan. 5., 4.

³⁵ NAGY, „Színház és dramaturgia”, 20.

³⁶ MAROSI Péter, „*Éjjeli menedékhely*”, *Szabad Szó*, 1948. jan. 5., 4.

lást tervez), ugyanakkor a kellékek és a berendezési tárgyak aprólékosságának tekintetében jelentős mértékben inspirálódik a Moszkvai Művész Színház ősbemutatójának képeiből. Kétségtelen, hogy a széles ám sekély színpad és a háttérben magasodó orgona olyan hátráltató tényezők, melyeknek kiküszöbölése a tervezőtől és a kivitelezőktől is technikai lelemények egész sorát követeli. A hatvanas évek elejéig a Székely Színház díszleteinek túlnyomó többsége Hány Lajos munkája, a színházi díszlet ebben az időben fontos technikai feltétel,³⁷ de nem kezelik művészi alkotásként, a jelmezek pedig nem is kötődnek tervező nevéhez, jó ízlésű varrónők és szabók állítják elő őket. Tompa Miklós vitathatatlan érdeme az is, hogy társulata összeállításakor gondosan válogatja ki technikai személyzetét. Füzessy István világítás-tervező, Nagy Sándor kellékes és Szabó Árpád díszletfestő neve mindenképp említést kíván. Huszti György felel továbbá a férfi, Bordi Ilona és Németh Erzsébet pedig a nő jelmezekért.

A jelmez meghatározó tényezője a színészi munkának, jelenléte ugyanúgy jel, mint a hiánya. Olvasható, értelmezhető, karaktert ad a figurának, a színészhez legközelebb álló scenikai elem. A puszta viselésén túlmutató interakció, a jelmezt a szerep részeként kezelő színészi munka 1948-ban a megszokottól eltérő gyakorlat. Delly Ferenc alakítását épp az teszi különlegessé, hogy a jelmeze segítségével kialakított mozgás- és gesztus-

rendszer használatán keresztül, illetve az ahhoz való viszonyulás révén fogalmazza meg a Bátor alakját.³⁸

Az előadás hatástörténete

Az előadás színháztörténeti jelentőségű, a 20. századi erdélyi magyar színjátszás meghatározó alkotása, egy olyan művészsínházi szemlélet elindítója, amely viszonyítási alappá válik több alkotóközösség számára is. Az előadást 35-ször játsszák, Marosvásárhelyen és a kiszállások alkalmával összesen 7196 (fizető) néző látja. A kezdeti időszak 20–25-ös szériáihoz mérten ez jelentős többletet jelent. Az akkori színházi gyakorlattól eltérően átviszik a következő évadra. Ezt 14 pontba foglalva, külön kérvényezik a Művészeti Minisztériumtól. A kérvényben az előadás adatain túl kitérnek a pozitív kritikai visszhangra, a bevételre, de a közönség összetételére is.³⁹ Bukaresti vendéggjátéka hatással van a színház magasabb kategóriába való besorolására, mely nemcsak az anyagi finanszírozást érinti, de maga után vonja az alacsonyabb elvárt bemutatósámot és az ebből következő hosszabb próbafolyamatokat is, ami minőségbeli ugráshoz vezet.

Az *Éjjeli menedékhelyet* a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház magyar tagozata 1989-ben Kincses Elemér, a Tompa Miklós Társulat pedig 2013-ban Keresztes Attila rendezésében (*Mélyben* címmel) tűzi műsorra. Ezen bemutatók esetében szintén művészi állás-

³⁷ „A bukaresti Szakszervezeti színház Délkelet Európa legmodernebben felszerelt színpadával rendelkezik. A Székely Színház ezen a színpadon mutatkozik be a fővárosi közönségnek, szombaton délelőtt, az Éjjeli menedékhely bemutatója előtt utolsó próbát tart az együttes. Első feladat a hazuról hozott díszletet a színpad kereteihez illeszteni. A tüdővésztes asszony vackát beljebb kell hozni, nehogy kiessen a szélen ülő nézők látásából, szufitát feljebb hozni.” rip., „Utolsó simítások”, *Romániai Magyar Szó*, 1948. máj. 11., 5.

³⁸ „Delly Ferenc bárója jelmezében is maradandó, nadrágszárát kicsit felhúzta, amikor leült, nemlétező éleit gondosan megigazította, s amikor a lyukas nadrágból elővillant meztelen térde, egy szemérmes mozdulattal igyekezett eltakarni. Zsebéből kiomló rongyos díszszobkendő, kabátja hajtókáján az elhervadt virág és a hajdani szép napokra emlékeztető monokli.” GERGELY, „Marosvásárhelyi alapítók”, 66.

³⁹ Forrás: Marosvásárhelyi Nemzeti Színház Színháztörténeti Intézete.

foglalásként, programelőadásként értelmezik, akárcsak 1948-ban.

Egy előadás hatástörténetének kibontása soha nem tud teljes és maradéktalan lenni, hiszen nem lehet közönsége után menni, hogy feltárjuk azon érzéseket és döntéseket, amelyeket kiváltott, utánajárni olyan véletlenszerű összefüggéseknek, amelyek sorsfordítóak lehetnek. Ádám Ottó, Kovács György és Szondi Lipót a Kasztner-vonatra felkerülve éli túl a holokausztot. Szondi hatására Ádám Ottó a második világháború után visszatér Kolozsvárra, és beiratkozik az orvosi egyetemre. 1969-ben így emlékezik:

„A marosvásárhelyi társulat Kolozsvárott vendégszerepelt az *Éjjeli menedékhellyel*. Jól emlékszem: Szatyint Kovács György játszotta csodálatosan, a Bárót Delly Ferenc, Lukát Szabó Ernő. Én akkoriban orvostanhallgató voltam az egyetemen, és az *Éjjeli menedékhely* megrázó előadásának a hatására másnap reggel közöltem apámmal, hogy színésznek megyek Pestre. A Főiskolán két tanszakra jelentkeztem: a színészire és a rendezőire, de csak az elsőre vettek föl. Három hónap múlva aztán Gellért Endre áthelyezett a rendezőire, így lettem Nádasdy Kálmán növendéke, 1948-ban. – Hatott-e mai rendezésére az a régi kolozsvári élmény? – A Színész szerepét azért osztottam Dégi Istvánra, mert az alak olyan sápadtsóvány átszellemülten él bennem azóta is, ahogy ott láttam. Akkor értettem meg, hogy a Színész valamikor a Sírásó szerepét játszotta és sohasem Hamletet.”⁴⁰

Az előadás adatai

Az előadás címe: *Éjjeli menedékhely*. Bemutató dátuma: 1948. január 13. Bemutató hely-

színe: Marosvásárhelyi Székely Színház (a Kultúrpalotában). Rendező: Szabó Ernő. Szerző: Maxim Gorkij. Fordító: Havas József. Díslettervező: Hány Lajos. Jelmeztervező: –. Szereposztás: Váradi Rudolf (Michail Ivanov Kosztilev), Kőszegi Margit (Vasziliza Karpovna), Bara Margit m.v., Szabó Duci (Natasa), Kellán Sándor (Medvjegyev), Kiss László (Vaszka Pepel), Borovszky Oszkár (Klescs Andrej Mitrics), Tabódi Mária (Anna), Izsó Johanna (Násztya), Havasi Rózi, Hamvay Lucy (Kvásnya), András Márton (Bubnov), Delly Ferenc (Egy báró), Anatol Constantin (Egy színész), Kovács György (Szatin), Szabó Ernő (Luka), Tamás Ferencz (Aljoska), Halmágy István (Félrenyakú), Bedő Ferencz (Tár).

Bibliográfia

- BOTNARIU, Leon. „Popas teatral la Targu Mures”. *Contemporanul*, 1948. márc. 19., 7.
- GÁCH Marianne. „Négyszemközt”. *Színház*, 2. sz. (1969): 24.
- GÁSPÁRIK Attila. *Kovács György 100*. Marosvásárhely: Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem Kiadója, 2010.
- GERGELY Géza. „Három színészportré”. *Igaz Szó*, 1971. jún. 15., 982–988.
- GERGELY Géza. „Marosvásárhelyi alapítók”. In *Színjátészó személyek: A Hét Évkönyve*, szerkesztette KACSIR Mária, 63–71. Bukarest: A Hét, 1981.
- „In memoriam Lohinszky Loránd”. Hozzáférés: 2023.03.23.
<https://www.youtube.com/watch?v=IGgVGAkHsEU&t=798s>.
- „In memoriam Tompa Miklós”. Hozzáférés: 2023.03.23.
https://youtu.be/fQo2O_jKrZY?t=24.
- JÁKFAI Magdolna. „A Philter módszer mint színháztörténet-írás”. *Hungarológiai Közlemények* 20, 2. sz. (2019): 1–16.
<https://doi.org/10.19090/hk.2019.2.1-16>.
- JÁNOSHÁZY György. „Kőszegi Margit köszönetése”. *Utunk*, 1982. jún. 4., 7.

⁴⁰ GÁCH Marianne, „Négyszemközt”, *Színház*, 2. sz. (1969): 24.

- KÁNTOR Lajos. „Gorkij és a színészek Harag laboratóriumában”, *Új Élet*, 1979. szept., 17.
- LUKÁCS György. „A Gorkij-tanulmány”. [Részlet]. *Utunk*, 1946. jún. 22., 6.
- LUKÁCS György. *Nagy orosz realisták*. Budapest: Szikra Kiadó, 1946.
- MAROSI Ildikó. „A rejtőzködő lélek”. In *Régi és Új Thália: A Hét évkönyve*, szerkesztette KACSIR Mária, 186–202. Bukarest: A Hét, 1981.
- MAROSI Péter. „A Mosoly országától az Éjjeli menedékhelyig”. *Szabad Szó*, 1948. febr. 4., 7.
- MAROSI Péter. „A Székely Színház keddi Gorkij bemutatója elé”. *Szabad Szó*, 1948. jan. 14., 4.
- MAROSI Péter. „Éjjeli menedékhely”. *Szabad Szó*, 1948. jan. 5., 4.
- MAROSI Péter. „Mostmár tanulhatnak az államosított színház tagjai”. *Szabad Szó*, 1948. jan. 5., 4.
- MAROSI Péter. „Szabó Ernő nyilatkozik Gorkij Éjjeli menedékhelyéről”. *Szabad Szó*, 1948. jan. 10., 5.
- NAGY Béla. „Színház és dramaturgia”. In *Rendezte: Harag György*, szerkesztette NÁRAY István, 15–33. Budapest: Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2000.
- NÁRAY István. „Életrajz-puzzle”. In *Harag György színháza*, szerkesztette NÁRAY István, 15–27. Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó, 1992.
- PITTNER Olivér. „Állandó műkedvelő gárda alakul Marosvásárhelyen”. *Szabad Szó*, 1945. febr. 17., 4.
- ROMSICS Ignác. *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest: Helikon Kiadó, 2018.
- SENTIMREY Jenő. „Évad eleji beszélgetés Tompa Miklós igazgatóval”, *Szabad Szó*, 1947. okt.
- SZŐCS István. „Beszélgetés Izsó Johannával”. *Utunk*, 1971. dec. 1., 11.
- Közlemények, iniciáléval jelölt szerzők, levéltári anyagok*
- „A MNSZ központi intézőbizottságának kiáltványa az országos magyarsághoz”. *Szabad Szó*, 1945. nov. 21., 1.
- [Közlemény]. *Népi Egység*, 1945. szept. 6., 1.
- [Közlemény]. *Erdély*, 1946. dec. 19., 2.
- Monitorul Oficial*. 29. sz. 1946. febr. 4.
- [n. n.]. *Marosvásárhelyi Székely Színház vendégszínháza, 1948 Bukarest*. Brassó: Corvina Nyomda, Forrás: a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház Archívuma.
- [Művelődés rovat]. *Romániai Magyar Szó*, 1947. szept. 6., 2.
- rip. „Utolsó simítások”. *Romániai Magyar Szó*, 1948. máj. 11., 5.
- s.b. „Beszélgetés Szentimrei Jenővel”. *Népi Egység*, 1945. szept. 28., 3.

Képgaléria

KÉP A Az előadás színpadképe

KÉP B Az előadás szereposztásának nagyrésze a díszletben.

Első sor balról: Tabódi Mária, Borovszky Oszkár, Havas Rózszi, Bara Margit, Izsó Johanna, Kovács György, Delly Ferenc, Kiss László. Második sor, balról: Anatol Constantin, Halmágyi Sándor, Szabó Ernő, Kőszegi Margit, Váradi Rudolf, Kellán Sándor, Andrászi Márton.

KÉP C Jobbról: Kiss László (Vaszka Pepel), Kellán Sándor (Medvjegyev), Szabó Ernő (Luka),
Andrási Márton (Bubnov), Bara Margit (Natasa), Anatol Constantin (Egy színész),
Tamás Ferenc (Aljoska), Izsó Johanna (Násztya), Havas Rózsi (Kvásnya), Kovács György (Szatyin).

KÉP D Jobbról: Delly Ferenc (Egy báró), Kovács György (Szatyin),
Anatol Constantin (Egy színész), Izsó Johanna (Násztya).

KÉP E Szabó Ernő (Luka), Andrási Márton (Bubnov).

KÉP F Delly Ferenc (Egy báró).

KÉP G Kovács György (Szatyin), Delly Ferenc (Egy báró).

A képek forrása: a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház Színháztörténeti Intézete.
A fotók az Intézet engedélyével kerültek közlésre.